

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Стрімкий розвиток різноманітних сфер людської життєдіяльності, глобалізація та технологічний прогрес, завдяки яким поступово формується глобальне інформаційне суспільство, вимагає здійснення належного реагування зі сторони правової системи в цілому. При цьому важливою є проблема визначення сутності та змісту вихідних засад або принципів правового регулювання, які б забезпечили стійкість, злагодженість та ефективність цього процесу на сучасному етапі розвитку суспільства. Отже, для того, щоб забезпечити належний результат правового регулювання, необхідно правильно визначити зміст, насамперед, таких основоположних принципів права, як справедливість, свобода, рівність та гуманізм.

Методологічною основою цієї статті стали праці С. Алексєєва, А. Колодія, О. Малька, М. Марченка, М. Матузова, Н. Оніщенко, С. Погребняка, О. Скакун, Ю. Шемшученка та інших відомих вчених, які сприяють осмисленню змісту, ролі та значення фундаментальних принципів права в сучасних трансформаційних умовах розвитку суспільства. Проте, як показує реальна практика суспільного життя, назріла нагальна потреба здійснення нових наукових пошуків вказаної проблематики, яка, на нашу думку, пов'язана з осмисленням морального змісту основоположних принципів права та деяких аспектів їх реалізації в сучасних умовах.

Виходячи з зазначеного, метою цієї статті є визначення у найбільш загальному значенні змісту чотирьох основоположних принципів права (справедливості, свободи, рівності та гуманізму), які покликані забезпечити дійсно ефективний та прогресивний розвиток правового регулювання суспільних відносин на основі правильного сприйняття та розуміння моральної основи соціального розвитку.

У сучасній загальнотеоретичній юридичній літературі під основоположними принципами права, як правило, розуміють систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, вихідних ідей, засад, положень найвищого авторитету, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні певній системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [1, с. 37; 2, с. 237; 3, с. 127]. При цьому до основоположних принципів права науковці, зазвичай, відносять справедливість, свободу, рівність та гуманізм, зазначаючи, що вони є базовими телеологічними цінностями права [4, с. 43].

Слід зауважити, що вказані принципи права знайшли своє безпосереднє закріплення в нормах чинного законодавства України і, зокрема, в Основному Законі нашої держави — Конституції України. Проте, на жаль, доводиться констатувати, що реалізація їх вимог на практиці здійснюється зовсім не так, як цього вимагає справжній суспільний прогрес. Внаслідок цього політико-правова ментальність багатьох членів українського суспільства характеризується наявністю суттєвих вад, серед яких варто особливо виділити: низький рівень політичної та правової культури, втрата міцних традицій законслухняності, девальвація моральних та духовних цінностей, втрата довіри громадян до влади, розуміння свободи як вседозволеності, що не має жодних меж тощо.

Однією з найважливіших причин такого кризового стану свідомості багатьох українців, на нашу думку, є ігнорування суб'єктами права об'єктивного морального змісту вказаних принципів або викривлене та однобічне сприйняття основних моральних постулатів, що засновується, як правило, на суто егоїстичному способі мислення. Отже, особливої актуальності в умовах сьогодення набуває проблема правильного розуміння сутності морального змісту справедливості, свободи, рівності та гуманізму як основоположних принципів права.

Необхідно зазначити, що історія філософсько-правової думки, а також суспільна практика, постійно демонструють і тим самим доводять, що в зміст понять «справедливість», «свобода», «рівність» та «гуманізм» люди вкладають різні критерії, які іноді набувають абсолютно протилежного характеру та змісту. У зв'язку із цим, на нашу думку, потрібно визначитися зі змістом вказаних понять, конкретизувавши їх значення в контексті морального виміру, а також виявити ті причини, які лежать в основі їх викривленого сприйняття та розуміння.

Відомий американський філософ Д. Ролз зазначав, що «справедливість є щонайпершою чеснотою суспільних інституцій» [5, с. 26]. Так, у загальному розумінні ідея справедливості може бути представлена у вигляді рівноваги між діянням та його наслідками для того суб'єкта, який його здійснив, тобто між протиправним діянням і покаранням за нього, між правомірним і суспільно корисним вчинком та винагородою за нього. Рівність, повага до людини та її прав, розумність, добросовісність, врахування особистих, суспільних та державних інтересів, наявність ієрархії в регулюванні, охороні та захисті суспільних відносин, відповідність правових норм загальнолюдській моралі виступають критеріями принципу справедливості [3, с. 127]. Виходячи з цього, принцип справедливості — це складне та багатоаспектне поняття, що має об'єктивно-суб'єктивний рівень свого прояву, певним чином пронизує всі інші основоположні принципи права та дуже тісно взаємопов'язаний з ними.

Поряд із справедливістю, поняття свободи — це також одне з найбільш складних та багатоаспектних понять. Це пов'язано насамперед з тим, що існують різноманітні аспекти свободи — економічний, політичний, юридичний, моральний тощо. У зв'язку із цим, у науковій літературі можна зустріти різноманітні концепції та визначення свободи, які нерідко залежать від певних суб'єктивних уявлень того чи іншого науковця, який вбачає в свободі те, що бажає побачити. Водночас, як вже зазначалося, це зовсім не означає відсутність об'єктивних основ або підвалин свободи, серед яких на першому місці стоїть необхідність.

Розглядаючи аспекти взаємозв'язку права та свободи, слід зауважити, що розгляд цієї проблеми завжди буде упиратися з одного боку в закон, який є єдиним формально визначеним масштабом людської діяльності, а з іншого, безумовно, в мораль, оскільки у протилежному випадку свобода перетворюється у всюдозволеність, свавілля та анархію. Саме так розуміли свободу відомі філософи та мислителі минулого: Т. Гоббс, І. Кант, Ш. Монтеск'є, Дж. Локк та ін. Ідею права вони розглядали як ідею свободи, а свободу завжди пов'язували з законом (правом), мораллю та самообмеженням [6, с. 40-41].

З принципом справедливості та свободи дуже тісно пов'язаний принцип рівності, який, закріплюючись та формалізуючись у правових нормах, стає необхідним способом соціального буття свободи. З цього приводу В. Нерсесянц зазначав, що «будь-якої іншої ефективної форми буття та виразу свободи в соціальній взаємодії людей, окрім правової, людство до сих пір не виробило» [7, с. 39].

Принцип рівності, що знайшов своє закріплення насамперед в статтях 21 та 24 Конституції України, означає рівну міру у вирішенні питань про права, свободи, обов'язки та відповідальність всіх суб'єктів, які належать до визначеної в законі категорії громадян. При цьому таке закріплення зовсім не означає фактичну рівність громадян та рівність їх соціального статусу, які взагалі є недосяжними в силу природних та об'єктивних законів людського існування. Зокрема, історично обумовлений розподіл праці передбачає відмінності в соціальних функціях, а отже, і в соціальному статусі осіб, які виконують ці функції. Навіть в первісному суспільстві розподіл праці обумовлював нерівність статусу чоловіків, жінок та дітей в межах родової та общинної організації суспільного життя.

Таким чином, формальна рівність є формулою, що виражає справедливість реально діючого правопорядку, оскільки позитивне право повинно враховувати об'єктивні природні та соціальні відмінності між людьми. При цьому, як зазначають В. Нерсесянц та інші представники лібертарно-юридичної концепції права, таке тлумачення справедливості позбавлене елементів довільності, оскільки воно передбачає впорядкування суспільних відносин на основі визнання за кожною людиною формально рівної можливості реалізації свободи як своєї сутнісної властивості, що визначає природу людини та в рівній мірі належить всім людям. Заперечення ж правового характеру

та значення справедливості призводить до того, що справедливість починає розумітися як будь-яке неправове начало, тобто вимога «зрівнялівки» або привілеїв, ті чи інші особисті економічні, політичні, національні, соціальні, естетичні та інші інтереси або вимоги. Тим самим правове значення справедливості підмінюється індивідуальним, груповим або класовим інтересом та, у зв'язку із цим, довільним змістом та партикулярними вимогами [7, с. 46; 4, с. 45, 58].

Окрім зазначених вище основоположних принципів права, важливого значення в сучасних умовах також набуває принцип гуманізму, який передбачає насамперед визнання людини як особистості, її прав на вільний розвиток, утвердження блага людини як критерію оцінки суспільних відносин. Гуманізм втілює в собі моральну позицію суспільства, що виражає визнання цінності людської особистості, повагу до її гідності, прагнення до її благополуччя як мети суспільного розвитку тощо. При цьому гуманізм передбачає шанобливе ставлення до суб'єктів права, незалежно від того, якою була їх поведінка — правомірною чи неправомірною. Так, в нормативних актах сучасних демократичних держав закріплюється заборона катувань, а також жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, покарань. З морально-етичної точки зору ці аспекти гуманізму полягають у прощенні, милосерді по відношенню до правопорушника. Однак, варто зауважити, що принцип гуманізму, так само як і інші основоположні принципи права, повинен також одночасно проявлятися і до іншої сторони у певному правовідношенні (наприклад, потерпілої сторони у правопорушенні) [3, с. 130], оскільки, у протилежному випадку, буде мати викривлене та однобічне тлумачення цього принципу, яке одночасно тягне за собою порушення щонайменше ще двох основоположних принципів права — справедливості та рівності.

Так, на нашу думку, яскравим сучасним прикладом порушення одночасно всіх розглядуваних нами основоположних принципів права, є проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері праці)» [8]. Цим законопроектом пропонується внести зміни до Кодексу законів про працю України та деяких інших законодавчих актів щодо заборони дискримінації у сфері праці за ознакою сексуальної орієнтації, зовсім не враховуючи при цьому об'єктивних основ та особливостей багатьох професій та посад, які вимагають, окрім професійних здібностей та освіти, високого рівня моральних якостей (наприклад, професія вчителя або посада державного службовця).

У цьому контексті потрібно зауважити, що традиційні для права в цілому його основоположні принципи свободи, справедливості, рівності та гуманізму набувають свого викривленого (спотвореного), аморального значення, оскільки вони в цьому разі починають суперечити фундаментальним законам людського співіснування, що встановлені самою природою, а саме:

1) принцип свободи в цьому випадку вже поступово починає переростати у принцип всюдозволеності, оскільки починає розвиватися об'єктивний критерій її обмеження, моральна сутність якого полягає в тому, що свобода однієї людини обмежується свободою іншої в тій мірі, в якій це необхідно для рівного забезпечення та захисту свободи всіх членів суспільства;

2) порушення принципу справедливості вбачається, насамперед, у тому, що поступова законодавча легітимація на державному рівні та, у зв'язку із цим, офіційне визнання та закріплення прав і свобод так званих «сексуальних меншин» немає під собою об'єктивних та визнаних в українському суспільстві морально-етичних засад, тобто це суперечить прагненням більшості членів українського суспільства;

3) принцип формальної рівності в цьому випадку порушується у зв'язку із тим, що законодавцем не враховуються природні та всіма визнані статеві відмінності між чоловіком та жінкою, а також морально-правовий статус сім'ї як союзу чоловіка та жінки, який має місце практично у всьому світі. Зазначені фактори як раз і лежать в основі принципу формальної рівності, оскільки саме формальність правового регулювання гарантує розмаїття фактичного, тобто природну різноманітність соціального життя;

4) порушення принципу гуманізму, який в контексті правотворчості передбачає, що зміст правових актів, які приймаються уповноваженими державними органами, має бути спрямованим на захист прав і свобод громадян, задоволення їх законних інтересів [9, с. 13], також набуває свого викривленого значення, оскільки він спрямований в цьому випадку на забезпечення шанобливо-

го ставлення лише до окремої незначної категорії громадян, не враховуючи при цьому інтересів інших осіб і, особливо, дітей.

Слід зазначити, що, на нашу думку, так звана «лібералізація» на законодавчому рівні одностатевих стосунків в окремих країнах Європи та Америки — це один із етапів, який свідчить про поступову загальну моральну деградацію людської особистості, що може призвести до непередбачуваних наслідків в майбутньому, розповсюджуючись в різноманітних формах на більшість сфер суспільного життя.

Підсумовуючи все вищенаведене, варто зауважити, що:

1) по-перше, основоположні принципи права проявляються насамперед у їх моральному змісті, який має об'єктивні основи, що повинні коригувати суб'єктивне сприйняття їх змісту. Однобічне, викривлене суб'єктивне сприйняття та розуміння ідей справедливості, рівності, свободи та гуманізму, як правило, засновується на егоїстичному прагненні задоволення лише особистих (приватних) інтересів певної особи;

2) по-друге, позитивне право повинно враховувати та закріплювати вказані основоположні принципи, виходячи зі змісту їх об'єктивного морального виміру, що узгоджується з фундаментальними законами природного людського співіснування;

3) по-третє, основоположні принципи права тільки тоді матимуть високий позитивний ефект при їх реалізації у відповідній юридичній, правозастосовній діяльності та правовідносинах, коли вони будуть наповнені традиційним моральним змістом, тобто будуть узгоджуватися з вимогами та принципами панівної моралі у суспільстві. Саме моральний вимір основоположних принципів права забезпечує їх належну реалізацію, а також спрямовує використання, виконання, дотримання та застосування правових приписів на досягнення суспільного блага, а не приватних та, нерідко, аморальних інтересів окремої особи чи осіб, які, на нашу думку, лежать в основі їх викривленого суб'єктивного сприйняття та розуміння.

Використана література:

1. *Погребняк С. П.* Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія] / С. П. Погребняк. — Х.: Право, 2008. — 240 с.
2. *Скакун О. Ф.* Теорія держави і права: [підручник] / О. Ф. Скакун. — [2-ге вид.]. — К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. — 520 с.
3. *Теория государства и права:* [учебник] / [кол. авт.]; [отв. ред. А. В. Малько]. — М.: КНОРУС, 2006. — 400 с.
4. *Варламова Н. В.* Понимание свободы, равенства и справедливости в контексте либертатной концепции права / Н. В. Варламова // Российский ежегодник теории права. № 1. 2008 / [под ред. д-ра юрид. наук А. В. Полякова]. — СПб.: ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. — С. 43-66.
5. *Ролз Дж.* Теорія справедливості / Дж. Ролз / [пер. з англ. О. Мокровольський]. — К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. — 822 с.
6. *Матузов Н. И.* Актуальные проблемы теории права / Н. И. Матузов. — Саратов: Изд-во Саратовской государственной академии права, 2004. — 512 с.
7. *Нерсесянц В. С.* Философия права: [учебник] / В. С. Нерсесянц. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Норма, 2006. — 848 с.
8. *Проект* Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері праці)». [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=40344.
9. *Концепція* правового забезпечення підзаконної правотворчості Кабінету Міністрів України / [кол. авторів Ю. С. Шемшученко, Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко та ін.]. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — 128 с.

Сунегін С. О. Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації.

В статті розкривається загальна характеристика основоположних принципів права. Підкреслюється, що ефективна реалізація принципів справедливості, свободи, рівності та гуманізму може досягатися лише за умови узгодження їх змісту з вимогами традиційної суспільної моралі, що має незмінні об'єктивні основи.

Ключові слова: основоположні принципи права, справедливість, свобода, формальна рівність, гуманізм, мораль, право.

Сунегин С. А. Основопологающие принципы права: общая характеристика и некоторые аспекты реализации.

В статье раскрывается общая характеристика основополагающих принципов права. Подчёркивается, что эффективная реализация принципов справедливости, свободы, равенства и гуманизма может достигаться только при условии согласования их содержания с требованиями традиционной общественной морали, которая имеет неизменные объективные основания.

Ключевые слова: основополагающие принципы права, справедливость, свобода, формальное равенство, гуманизм, мораль, право.

Sunegin S. The Main Principles of Law: General Characteristic and Some Aspects of its Realization.

The article discovers a general characteristic of the main principles of law. The author concludes that history of philosophical-and-legal thoughts and also social practice demonstrates and proves continually that to contents of notions justice, liberty, equality and humanism people contribute different criteria that acquire sometimes absolutely opposite meanings. According to the author opinion it is necessary to determine contents above mentioned notions, by making concrete their meanings in context of moral measurement, and also to disclose reasons, that are based on wrong perception and comprehension of this principles.

It should be noticed that in spite of different subjective treatments of the main principles of law, they all have objective foundations of their existence, among which necessity is first. As an example of such a wrong perception and comprehension of the main principles of law the author points at the Bill of Ukraine «about amendments to the acting laws (concerning providing equal human rights and opportunities to men and women in the field of labor)». With this Bill in particular it is offered to amend to the Code of laws about labour in Ukraine and some several legislative acts concerning the prohibition to discriminate in the field of labour with features of sexual orientation, without having in mind at all objective foundations and peculiarities of many jobs and appointments, that require, besides professional abilities and education, high level of moral qualities (for example, teacher or public official's appointment).

In this context it is necessary to notice, that traditionally for law in total its main principles acquire wrong meaning, as in this case they start contradicting to the fundamental customs of human existence, created by nature. Thus, objective foundations of moral measurement of the main principles of law should correct subjective perception and comprehension of their contents. By this, wrong perception and comprehension of the main principles of law, as a rule, is based on a selfish aspiration to satisfy own interests only. Positive law should take into account and secure above mentioned main principles of law, by coming out from their objective moral measurement, that is coordinated to the fundamental customs of human existence, created by nature.

It is also stressed that effective realization of justice, liberty, equality and humanism may be achieved only by means of harmonization of their contents with demands of traditional social moral, that has objective unchangeable bases.

Key words: the main principles of law, justice, liberty, formal equality, humanism, moral, law.